

Goethe om medicinen och sina sjukdomar:

Ja, medicinens själ är enkel att förstå Den stora och den lilla världens lagar studerar man – sen får det gå som Gud behagar

Att Johann Wolfgang von Goethes långa sjukhistoria har kunnat dokumenteras så noggrant beror naturligtvis på att han tillhörde en högt uppsatt samhällsklass och var en väl känd författare, skald, vetenskapsman, ämbetsman och politiker, och att han dessutom var så uppfylld av sitt hälsotillstånd och sina symtom att han i brev och skrifter kunnat ge eftervärlden den intellektuelle patientens egen levande berättelse om sitt livs sjukdomar.

I Weimar har man i samband med firandet av kulturhuvudstadsåret 1999 av naturliga skäl ägnat särskilt intresse åt minnet av stadens historiskt mest kände invånare, Johann Wolfgang von Goethe. Hans hus har restaurerats och återinvigts, hans kära tillflyktsort »Das Gartenhaus» har rekonstruerats och skrifter både av och om Goethe har getts ut i nya upplagor.

I den mycket omfattande Goethe-litteraturen finns också en del dokument som berättar om skaldens hälsa och sjukdomar. Till detta kommer talrika, av Goethe själv i brev och dagböcker nedskrivna kommentarer till sitt hälsotillstånd. I en liten bok av Manfred Wenzel, »Goethe und die Medizin», finner man en detaljrik sammanställning ur denna litteratur rörande Goethes hälsa och hans sjukdomar [1].

Trots att Goethe levde ett långt och verksamt liv, han blev 82 år, och av både dåtida och senare författare beskrivits som en stark och genomfrisk människa, framgår det av den nu tillgängliga dokumentationen att han under flera perioder av sitt liv var sjuklig, att det visserligen ibland var fråga om tillfälliga åkommor, men att han också led av all-

varligare sjukdomar, som med jämna mellanrum skulle följa honom livet ut.

Andlös start i livet

Redan vid Goethes födelse 1749 finns rapporter om att han skulle ha varit djupt asfyktisk, med upphörd andning och cirkulation under några minuter innan livstecknen med barnmorskans hjälp återkom. Modern var vid detta tillfälle endast 18 år; Johann Wolfgang var hennes första barn. Hon fick därefter ytterligare fem barn, men endast ett av dessa, Cornelia, levde till vuxen ålder; hon dog dock endast 27 år gammal.

En hög barnadödlighet ansågs vid tiden för Goethes födelse mer eller mindre som »normalt», även i en så välsituerad familj som Goethes. Att Goethe överlevde som nyfödd ansåg han själv berodde på de ovanligt gynnsamma astrologiska förhållanden i fråga om planeternas och månens inbördes ställning som skall ha förelegat den dag han kom till världen!

Fick smittkoppor som barn

Under barndomen hade Goethe mässling och vattkoppor, som det synes utan komplikationer, men vid 9 års ålder insjuknade han i smittkoppor; detta var flera decennier innan, genom Jenners försorg, den allmänna smittkoppsvaccinationen infördes. Han har själv beskrivit hur sjukdomen överföll honom »*mit ganz besonderer Heftigkeit*», och han fortsätter:

Hela min kropp var täckt med blåsor, ansiktet igensvullet, i flera dagar låg jag blind med svåra smärtor.

Till detta kom en besvärlig klåda men, säger han, mot löfte från föräldrarna om guld och gröna skogar lyckades han låta bli att klia sig. Till slut föll i alla fall blåsorna av: *Det var som en mask som togs bort från mitt ansikte.*

Själv gör han gällande att sjukdomen inte skulle ha efterlämnat några för honom synliga kopparr, men han medger att de kanske ändå fanns, för en faster som kom ihåg hans ansikte från tidigare brukade utropa när hon mötte honom senare i livet: »*Pfui Teufel! Vetter, wie garstig (otäck) ist er geworden!*»

Intresset väcks för naturvetenskaperna

Under tiden för sina juridiska studier i Leipzig hade Goethe goda möjligheter att också utöka sitt vetande i medicinska och naturhistoriska sammanhang, eftersom han som förmögen patricierson var välkommen i den etablerade akademiska världen. Han intog sina middagsmåltider hos medicinprofessorn Christian Gottlieb Ludwig, och fick där tillfälle att träffa och lyssna till ett flertal av den tidens mer kända läkare och naturvetare (bl a även Carl von Linné).

Med all sannolikhet bidrog dessa kontakter till att hos Goethe skapa en grund för det stora intresse för naturvetenskaperna som han senare i livet kom att utveckla. Inom det medicinska området gjorde han till och med en egen insats då han 1784 beskrev förekomsten, även hos människa, av ett mellankäben (os intermaxillare). En kritisk och på vetenskap grundad inställning till samtidens läkekonst kom också att prägla hans beskrivning av sina egna sjukdomar och deras behandling.

Tuberkulos eller syfilis?

Goethe uppges ha varit vid god hälsa fram till år 1768 då han, 19 år gammal, insjuknar akut med hemoptys, vilket hans läkare tolkar som tecken på lungtuberkulos, bl a på grund av samtidigt förstörade halslymfkörtlar. Andra har dock senare gjort gällande att blödnigen kan ha kommit från ett ventrikelulkus. För detta skulle tala att han under denna tid haft ett »studentikost» levnadssätt med oregelbundna matvaror och hög konsumtion av kaffe och öl.

Även möjligheten att han hade syfilis har diskuterats, vilket under det senare 1800-talet ledde till en bitter debatt mellan internister, gynekologer och psykiatrer, där det i många fall gällde att rentvå den store diktaren från misstanken om en så »skamlig» sjukdom.

Sannolikheten för att han verkligen hade en tuberkulös lungsjukdom ökar emellertid när det visade sig att han under relativt lång tid efter det akuta insjuknandet hade upprepade »febrila katter» och dessutom utvecklade en förstörad lymfkörtel på halsens utsida,

Författare

YNGVE LARSSON

professor emeritus i pediatrik, Stockholm.

sannolikt ett tuberkulöst lymfom, som inciderades och under lång tid avgav ett varigt sekret. Det skulle också dröja ända till våren 1770 innan han var så återställd att han kunde fortsätta sina juridiska studier.

Själv tycks Goethe ha ansett att det var hans levnadsvanor i Leipzig som låg bakom sjukdomen. Han beskriver, inte utan en viss dramatiserad självupptagenhet, sin situation så här:

Genom en ohälsosam diet förstördes mina matsmältningskrafter; det tunga Merseburgerölet fördustrade min hjärna, kaffet orsakade en egenartad trist sinnesstämning, särskilt när det intogs med mjölk efter maten, förlamade mina inälvor och tycktes helt upphäva deras funktion, varigenom jag greps av stor ångest utan att dock kunna fatta beslut om ett mera förnuftigt levnadssätt ... Jag hetsade därigenom min hittills lyckliga organism så att dess olika system till slut bröt ut i sammansvärjning och revolution för att på så sätt rädda helheten.

Förälskelsens tid

Flera år senare finner vi honom emellertid till synes frisk och etablerad i Weimar som aktivt arbetande ämbetsman, begåvad skald och produktiv författare. Han var också under denna tid involverad i förälskelser och andra känslofyllda relationer till olika kvinnor, något som bl a den delvis självbiografiska och lidelsefulla romanen »Den unge Werthers lidanden» [2] bär vittne om.

Det är svårt att föreställa sig att en så intensiv och aktiv livsföring som kännetecknar Goethe under dessa tidiga Weimarår skulle ha kunnat vara möjlig hos den som inte åtnjuter full hälsa. Inte desto mindre var han uppenbarligen inte helt frisk. I varje fall finns det rapporter att han hade ständigt återkommande bronkialkatarer och halsinfektioner, ofta samtidigt smärtor i muskler och leder, tarmbesvär och ständig tandvärk. Särskilt skall dessa besvär ha ökat vid väderleksförändringar.

Han fick regelbunden tillsyn av fyra »husläkare», som bl a ordinerade tarmrensning med rabarber var tredje månad.

Den tendens till hypokondri som han själv menar att han fått med sig i arv hemifrån förstärkte säkert hans kroppsliga lidande, och otvivelaktigt tyder en del av hans uppgifter på att det fanns psykosomatiska pålagringar i sjukdomsbilden.

Täta kurortsbesök

Under 1780-talet börjar Goethe besöka kurorter i Böhmen (Karlsbad och Marienbad). Det förefaller som om dessa resor gjort honom gott, eftersom han

Goethes käraste tillflyktsort
»Das Gartenhaus» i Ilmparken i Weimar har rekonstruerats under kulturhuvudstadsåret.

Hustrun Christiane Vulpius kom från en enkel borgerlig miljö. Goethe höll henne under alla år isolerad från sitt sociala och litterära liv utanför hemmet.

fortsatte med sådana kurortsbesök under hela sin återstående levnad. Måhända var det inte så mycket en medicinsk effekt av det hälsobringande mineralvattnet utan fastmer ett behagligt sällskapliv i vacker natur, där han under regelbundna promenader kunde göra intressanta botaniska och mineralogiska iakttagelser, som hade positiv effekt på hans välbefinnande.

Han hade också god aptit, drack gärna ett gott vin till maten, ibland till och med en hel flaska till frukost (!), och lade uppenbarligen åtskilliga kilo till sin vikt.

Bäst mådde Goethe ändå under sin resa till Italien 1786–1787. I ett brev därifrån skriver han: *För varje dag blir jag allt friskare både till kropp och själ.* Den vackra naturen och den sydländska värmen bidrog naturligtvis; kanske var det också bra för hans hälsa att han hade lyckats fly undan ett tilltrasslat kärleksförhållande i Weimar.

Skämdes över sin fru

Goethes ofta ganska vidlyftiga relationer till kvinnor och erotik är väl känt, och kärleken är ett återkommande tema i hans dikter. En skugga faller dock över hans beteende gentemot sin hustru, Christiane Vulpius (1765–1816), som kom från en fattigare och enklare borgerlig miljö. Trots att de från 1788 kärleksfullt levde tillsammans tycks Goethe ha känt sig skamsen över hustruns

I den lilla boken av Manfred Wenzel [1] finns en detaljrik sammanställning av Goethes sjukdomar.

ursprung, kanske också hennes brist på litterära intressen, och han höll henne under alla år isolerad från sitt sociala och litterära liv utanför hemmet.

Först 1806 legaliserades förhållandet genom äktenskap.

Efter 50-årsåldern tilltog sjukligheten

Omkring sekelskiftet 1799–1800, då Goethe uppnått 50-årsåldern, sker emellertid en gradvis försämring av hans hälsotillstånd. I januari 1801 insjuknar han akut med feber och utslag lokaliserade till hela vänstra sidan av ansiktet, inklusive vänster öga, med liknande förändringar i munnen, svalget och strupen. Det beskrevs av hans läkare som »en blåsbildande erysipelas». Man diskuterade även möjligheten att det skulle kunna vara en osteomyelit i skallbenen, eventuellt utgående från varbildningar i tandrötterna.

Sett i ett modernare ljus måste man ifrågasätta om det inte, med tanke på halvsidigheten och blåsbildningen, kan ha rört sig om herpes zoster med sekundärinfektion och sepsis.

Under en dryg vecka var Goethe högfebril, tidvis medvetlös och yrade. Andningssvårigheter tillkom och prognosen bedömdes av läkarna som mycket dålig. Tack vare (eller snarare trots)

de behandlingsåtgärder som vidtogs – bl a åderlätning, inpackningar och senapsolja – inträdde emellertid efter nio dygn en plötslig förändring, febern vek och allmäntillståndet förbättrades.

Det skulle dock dröja ganska länge innan Goethe kände sig helt återställd. Under de följande åren hade han upprepade halsinfektioner, var missmodig, hypokondrisk och ansågs av de närstående vara psykiskt labil.

Smärtsamma njurstensattacker

I februari 1805 fick Goethe en första mycket smärtsam njurstensattack, och under de följande sju åren återkom dessa med stor regelbundenhet. Johann Christian Reil, som under dessa år var Goethes läkare, gav både stränga dietföreskrifter och behandling med allehanda örtmediciner, men så snart patienten kände sig litet bättre brydde han sig inte om att följa dessa råd.

Goethe hade i allmänhet en ganska kritisk inställning till sin tids olika farmaka – med ett undantag: maskrosextrakt, om vilket han lyriskt framhåller att *»eine so schnelle und glückliche Wirkung habe ich noch nicht erlebt»*.

Ändå litterärt produktiv

Det är anmärkningsvärt att Goethe under dessa första decennier av det nya seklet trots ständigt återkommande infektioner, »reumatiska» led- och ryggsmärtor, njurstensattacker m m samtidigt var litterärt mer produktiv än tidigare. Nu tillkom bl a den första delen av »Faust», nu publicerade han sin färglära och nu skrev han den romantiskt tragiska äktenskapsromanen »Wahlverwandtschaften» [3], som bl a återspeglar den 58-åriga skaldens häftigt upplammande förälskelse, »Liebe und Leidenschaft», i en 18-årig flicka.

Stor erfarenhet av läkare

Under sitt liv fick Goethe otvivelaktigt en omfattande erfarenhet av läkare (en förteckning över de läkare som under åren behandlat honom och hans familj upptar inte mindre än 25 namn) och, förmodligen med dessa erfarenheter i tankarna, har han framhållit att *en regelbunden läkarkontroll är en viktig förutsättning för att en människa skall bibehålla sina livs- och skaparkrafter*.

Isamma anda gör han också i ett brev (1827) följande kloka och alltjämt sana uttalande:

Läkarna kan förvisso inte förlänga vårt liv med en enda dag, vi lever så länge Gud så vill; men det är en stor skillnad om vi lever ett eländigt hundliv eller om vi mår bra och är vid god hälsa, och i detta avseende kan en klok läkare göra mycket.

Men också den skepsis som han i mångt och mycket kände gentemot lä-

karvetenskapen, både av egen erfarenhet som patient och på grund av sina naturvetenskapliga studier, kan man återfinna i hans diktning. När t ex i »Faust» [4] en ung blivande medicinstudent ber den till doktor Faust förklarade Mefistofeles om att få »ett råd om läkekonsten med på vägen» får han till svar:

Ja, medicinens själ är enkel att förstå.
Den stora och den lilla världens lagar
studerar man – sen får det gå
som Gud behagar.

För övrigt finns det i Goethes diktning och övriga litterära produktion påfallande lite spår av hans personliga och uppenbarligen djupt upplevda erfarenheter av kroppsligt lidande. Läkare förekommer visserligen i många av hans dikter, romaner och skådespel, men mera som rollkaraktärer och mer sällan som utövare av själva läkekonsten.

De sista levnadsåren

Goethes sista årtionde, 1823–1832, präglas av tilltagande åldersbetingade sjukdomar. Vid 74 års ålder fick han sin första hjärtinfarkt, och i anslutning till denna utvecklade han gradvis tecken på hjärtinkompensation, möjligen hade han också ett förhöjt blodtryck. Han hade regelbundna läkarkontakter och behandlades med tidens universalmedel, åderlätning. Hans hörsel blev sämre, han hade inga tänder kvar, han besvärades av minnesförlust och han led av sömnlöshet.

Som läkare dessa sista år anlätades dr Carl Vogel, vid denna tid endast något mer än 20 år gammal, men enligt Goethes själv den bästa av alla de många läkare han någonsin anlät. Han skriver 1830:

Det är tack vare Vogel som jag ändå nu mår så pass bra; utan honom skulle jag ha dött för längesedan. Vogel är född till läkare och överhuvudtaget en av de mest geniala människor som jag någonsin mött.

Trots sin betydande ohälsa var Goethe litterärt aktiv ännu under sina sista levnadsår. Nu tillkom bl a andra delen av »Faust», »Wilhelm Meisters Wanderjahre» och flera poetiska verk. I sin sista publikation, »Principes de Philosophie zoologique» (1830), är det på nytt naturvetaren Goethe som försöker ta ställning till en vetenskapsteoretisk fråga om analys och/eller syntes i naturvetenskaplig forskning.

På hösten 1830 avlider Goethes son August, och i anslutning här till insjuknar fadern på nytt i livshotande stora blödningar, nu från mag-tarmkanalen. Märkvärdigt nog överlever han också denna gång, och tillfrisknar så att dr Vogel, numera med titel Hofrath und Leibarzt, i november 1830 kan rapportera att

alla funktioner är nu i god ordning, sömnen är god, aptiten tillfredsställd och matsmältningen regelbunden. Läkaren tillskriver förbättringen Goethes »förträffliga konstitution».

Halvannat år senare, i mars 1832, kom dock trots allt den sjukdom som ändade skaldens liv. Det började som en luftvägsinfektion, lunginflammation tillstötte, och i anslutning här till ytterligare en hjärtinfarkt med lungödem. Ängest och oro, frysningar och bröstsmärtor kännetecknade de sista dygnen, tills han med orden »Mehr Licht!» gled in i den slutliga medvetslösheten. Han förklarades död vid middagstid den 22 mars 1832.

Gudarnas älsklingsbarn

Att Goethes långa sjukhistoria har kunnat dokumenteras så noggrant beror naturligtvis på att han tillhörde en högt uppsatt samhällsklass och var en väl känd författare, skald, vetenskapsman, ämbetsman och politiker, och att han dessutom var så uppfylld av sitt hälsotillstånd och sina symtom att han i brev och skrifter kunnat ge eftervärlden den intellektuelle patientens egen levande berättelse om sitt livs sjukdomar.

Goethes sjukhistoria utgör ett intressant bidrag till kunskapen om människan Goethe. Den kompletterar den traditionella bilden av det stora geniet, visar honom som en vanlig människa underkastad den fysiska kroppens alla otillräckligheter, samtidigt som den illustrerar den starka människans förmåga att trots alla fysiska lidanden utveckla en hel och harmonisk personlighet. Kunskapen om Goethes sjukdomar utgör därför ett viktigt bidrag inte bara till vårt medicinhistoriska vetande utan också till kunskapen om mänskligt beteende.

En välkänd dikt av Goethe sammanfattar i sina korta rader bilden av skalden själv, ett Gudarnas älsklingsbarn:

Alles geben die Götter, die unendlichen
ihren Lieblingen ganz,
alle Freuden, die unendlichen,
alle Schmerzen, die unendlichen,
ganz.

Referenser

1. Wenzel M. Goethe und die Medizin. Insel Taschenbuch 1350. Frankfurt am Main & Leipzig: Insel Verlag, 1992.
2. Goethe JW. Den unge Werthers lidanden. Översättning Ralf Parland. Stockholm: Tidens förlag, 1949.
3. Goethe JW. Die Wahlverwandtschaften. Insel Taschenbuch 2125. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1965.
4. Goethe JW. Faust. Översättning Britt G Hallqvist. Forumbiblioteket nr 80. Stockholm: Forum, 1956.